

सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांचा सामाजिक-आर्थिक अभ्यास

प्रा. डॉ. प्रकाश यशवंत बुरुटे

सहा. प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग

मोहनराव पतंगराव पाटील

महाविद्यालय, बोरगांव जि. सांगली

प्रस्तावना: दै. लोकसत्ताच्या एका अभ्यासानुसार संपूर्ण भारतातील तृतीयपंथीयांची लोकसंख्या 20 ते 25 लाख इतकी असल्याचे आढळून आले आहे. उपलब्ध लिखित माहितीच्या आधारे रजच्या अधिकतेमुळे स्त्री जन्माला येते तर वीर्यच्या अधिकतेमुळे पुरुष जन्माला येतो आणि या दोन्हीचे प्रमाण समान असल्यास किन्नर जन्माला येते. सध्या समाजात तृतीयपंथीयांबद्दल एक नावडती भावना निर्माण झालेली आहे. तृतीयपंथीय उच्चशिक्षित असूनदेखील त्यांना बऱ्याचवेळा रोजगार संधीपासून दूर रहावे लागते. केवळ तृतीयपंथीय म्हणून जन्मास आल्याने दैनंदिन जीवनात त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. शिक्षणाचा अभाव, समाजात तुच्छतेची वागणूक, तृतीयपंथीयांचे शोषण, कुटूंबातून हाकलून देणे, सामाजिक सुरक्षिततेचा अभाव, आरोग्यविषयक सुविधांचा अभाव, लैंगिक शोषण, शासनाचे तृतीयपंथीयांच्या बाबतीतील उदासिन धोरण इ. चा सामना तृतीयपंथीयांना दैनंदिन जीवनात करावा लागतो. विविध क्षेत्रात काम करणारे तृतीयपंथीय आज उच्चशिक्षित असून राजकीय, शैक्षणिक, आर्थिक, उद्योग, सेवाक्षेत्रात कार्यरत आहेत. गावचे सरपंच ते महाविद्यालयाचे प्राचार्य पदापर्यंत तृतीयपंथीय काम करत आहेत ज्ञानेश्वर कांबळे हे माळशिरस तालुक्यातील तरंगफळ गावात भारतातील पहिले लोकनियुक्त तृतीयपंथीय सरपंच झाले आहेत. यामुळे समाजापुढे तृतीयपंथीयांबाबत समानतेचा हा एक आदर्श निर्माण झाला आहे. संपूर्ण समाजाने त्यांना समानतेची वागणूक देण्याची गरज आहे. असे झाले तरच ख-या अर्थाने समावेशक वृद्धीचे धोरण सार्थकी लागेल. याच पार्श्वभूमीवर सदर संशोधन पेपरमध्ये सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांची सामाजिक, आर्थिक स्थिती, तृतीयपंथीयांच्या समस्या, शासनाचे धोरण इ. चा अभ्यास करणेत आला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये: सदर संशोधन अभ्यासासाठी पुढील उद्दिष्ट्ये निश्चित करणेत आली आहेत.

1. तृतीयपंथीयांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी अभ्यासणे.
2. तृतीयपंथीयांच्या सामाजिक व आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करणे.
3. तृतीयपंथीयांना भेडसावणा-या समस्यांचा अभ्यास करणे.

4. तृतीयपंथीयांचा सामाजिक व आर्थिक दर्जा उंचावण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

गृहितक:- सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांचा सामाजिक व आर्थिक दर्जा मागासलेला आहे.

संशोधन पध्दती: सदर संशोधन अभ्यासासाठी सांगली जिल्हयातील इस्लामपूर, शिराळा, पलूस या शहरांची अभ्यास क्षेत्र म्हणून निवड केली आहे. सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांची कोणत्याही सरकारी कार्यालयामध्ये नोंद असल्याचे आढळून येत नाही. सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांची संख्या सुमारे 400 इतकी असल्याचे आढळून आले आहे. सदर अभ्यासासाठी सांगली जिल्हयातील एकूण तृतीयपंथीयांच्या संख्येमधील 05% (20) तृतीयपंथीयांची नमुना म्हणून निवड करणेत आली आहे. बहूतांश तृतीयपंथीय हे शहरी भागातच वास्तव्याला असल्याने शहरी भागांचीच प्राधान्याने निवड करणेत आली आहे.

प्राथमिक सामग्री: सदर संशोधन अभ्यासासाठी प्राथमिक व दुय्यम स्वरूपाच्या सांख्यिकी आकडेवारी व माहितीचा वापर करणेत आला आहे. प्रत्यक्ष मुलाखतीच्या माध्यमातून प्राथमिक माहिती गोळा करणेत आली आहे.

दुय्यम सामग्री: दुय्यम स्वरूपाची सामग्री इंटरनेटवरील विविध संकेतस्थळे, वर्तमानपत्रातील लेख, दूरदर्शनवरील बातम्या इ. च्या माध्यमातून मिळविली आहे.

तृतीयपंथीयांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी व सद्यस्थिती: तृतीयपंथीयांचे वर्णन प्राचीन ग्रंथामध्येही आढळते. महाभारतामध्ये शिखंडी पात्राचा उल्लेख आढळतो. शिखंडीच्या सहाय्याने अर्जुनाने भिष्माचा पराभव केला. पुरातन काळामध्ये राजा-महाराजांकडे नाचगाणे सादर करून तृतीयपंथीय उदरनिर्वाह करायचे. अर्जुनालादेखील अज्ञातवासात असताना एका शापामुळे बृहन्नडेच्या रूपात तृतीयपंथी बनून वावरावे लागले होते. त्यावेळी त्याने राजकन्या उत्तरा हिला नृत्य आणि गायन शिकविले होते. पूर्वीच्या काळी तृतीयपंथीयांना शुभष कुनी समजले जात असे. राजेरजवाड्यांकडे तृतीयपंथीय मोठे पद मिळवून असत. मुस्लिम राजवटीमध्ये लहान मुलांना जाणिवपूर्वक पौरुषत्वापासून दूर ठेवून मोठे झाल्यावर स्त्रियांच्या महालात संरक्षक म्हणून नेमणूक केली जात. याउलट तृतीयपंथीयांचा शुभाषिर्वाद घेणारे समाजात आजही बहूसंख्य लोक आहेत.

देशातील सर्वोच्च न्यायालयाने तृतीयपंथीय हा वैद्यकीय किंवा सामाजिक विषय नसून मानवी अधिकारांचा विषय ग्राह्य धरून तृतीयपंथीयांना एक कायदेशीर अस्तित्व बहाल केले आहे. 2014 मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने तृतीयपंथीयांना प्रथमतः मतदानाचा अधिकार दिला. सन 2019 मधील लोकसभा निवडणुकीमध्ये निवडणूक सदिच्छा दूत (अॅम्बेसेडर) म्हणून पहिल्यांदाच गौरी सावंत या तृतीयपंथीयाची निवड करणेत आली होती. यामुळे तृतीयपंथीयांची

अधिकृत आकडेवारी पुढे येण्यास मदत झाली. 2004, 2009 च्या लोकसभा निवडणुकीमध्ये तृतीयपंथीय अशी नोंद आढळतच नाही. मुंबई उत्तर, मुंबई पूर्व, भिवंडी, कल्याण या मोठ्या शहरात प्रामुख्याने 2014 च्या लोकसभा निवडणुकीमध्ये प्रथमतःच तृतीयपंथीयांची नोंद करण्यात आली. 2014 च्या निवडणुकीमध्ये या वर्गातील 918 मतदारांची नोंद केल्याचे आढळते तर 2019 च्या नोंदीनुसार यामध्ये दुप्पटीने वाढ होवून तृतीयपंथीय मतदारांची संख्या 2086 झाल्याचे आढळते.

सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांचे स्थान: सांगली जिल्हयामध्ये एकूण सुमारे 400 तृतीयपंथीय असल्याचे आढळून आले आहे. सांगली जिल्हयामध्ये प्रामुख्याने शहरी भागांत या तृतीयपंथीयांची संख्या अधिक आहे. उदरनिर्वाहासाठी किमान उत्पन्न मिळेल अशा ठिकाणी विशेषतः शहरी भागामध्ये-पलूस, इस्लामपूर, शिराळा, सांगली, मिरज इ. ठिकाणी तृतीयपंथीय आढळतात. विशेषतः गर्दीचे ठिकाण- बसस्थानक, रेल्वे स्टेशन, बाजार, मंदिरे, यात्रा, ऊरूस, टोल नाका इ. परिसरात यांचा वावर असल्याचे आढळते.

कौटूंबिक पार्श्वभूमी: तक्ता क्रं. 1 सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांची कौटूंबिक पार्श्वभूमी दर्शवितो. यामध्ये अत्यंत हालाखिची-निकृष्ट कौटूंबिक पार्श्वभूमी असलेल्या तृतीयपंथीयांची संख्या सर्वाधिक म्हणजे 30% असल्याचे आढळून आले.

तक्ता क्रं. 1

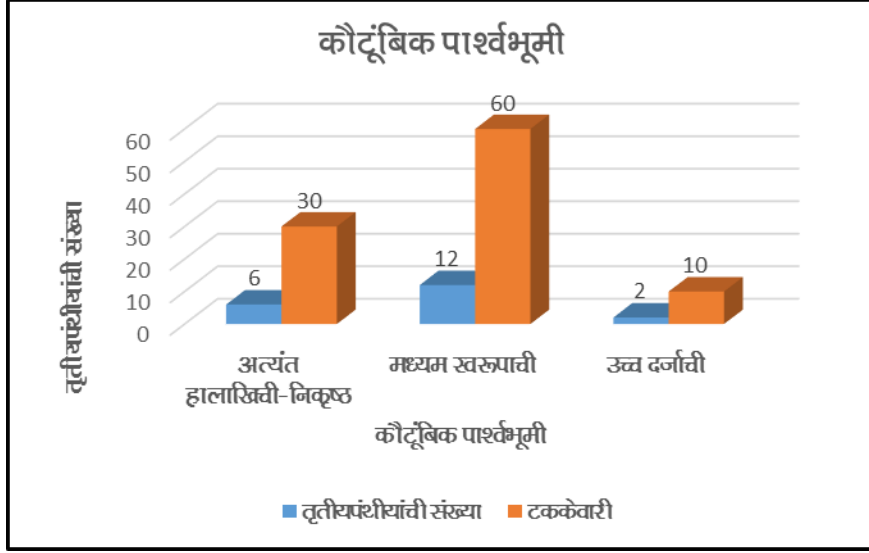
कौटूंबिक पार्श्वभूमी

अ. क्रं.	कौटूंबिक पार्श्वभूमी	तृतीयपंथीयांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	अत्यंत हालाखिची-निकृष्ट	06	30
2	मध्यम स्वरूपाची	12	60
3	उच्च दर्जाची	02	10
एकूण =		20	100

संदर्भ: प्रत्यक्ष भेट

उच्च दर्जाची कौटूंबिक पार्श्वभूमी एकूण 02 तृतीयपंथीयांची असल्याचे या अभ्यासातून दिसून आले तर मध्यम स्वरूपाची कौटूंबिक पार्श्वभूमी असल्याचे 60% तृतीयपंथीयांनी सांगितले.

पुढील आलेखामध्ये मध्यम स्वरूपाची कौटूंबिक पार्श्वभूमी असल्याचे सर्वाधिक तृतीयपंथीय दिसून येतात. उच्च दर्जाची कौटूंबिक पार्श्वभूमी असलेल्या तृतीयपंथीयांचे प्रमाण अत्यल्प असल्याचे दिसून आले.

शैक्षणिक स्थिती: प्रस्तुत अभ्यासासाठी निवडलेल्या एकूण 20 तृतीयपंथीयांची शैक्षणिक स्थिती तक्ता क्रं. 2 मध्ये दर्शविली आहे. अशिक्षित तृतीयपंथीयांची संख्या सर्वाधिक असून हे प्रमाण 65% असल्याचे दिसून आले.

तक्ता क्रं. 2

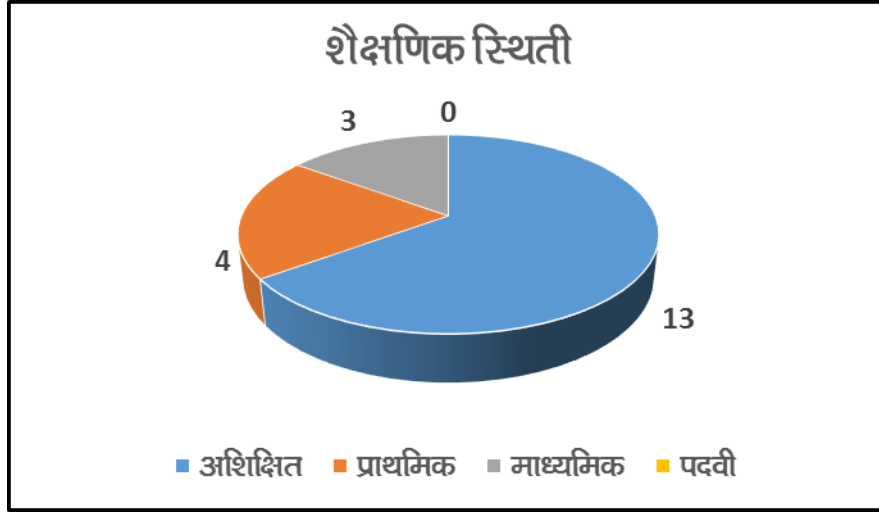
शैक्षणिक स्थिती

अ. क्रं.	शैक्षणिक स्थिती	तृतीयपंथीयांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	अशिक्षित	13	65
2	प्राथमिक	04	20
3	माध्यमिक	03	15
4	पदवी	00	00
एकूण =		20	100

संदर्भ: प्रत्यक्ष भेट

प्राथमिक शिक्षण झालेल्या तृतीयपंथीयांची संख्या 20% असून माध्यमिक शिक्षण घेतलेले एकूण 15% तृतीयपंथीय आढळून आले. माध्यमिक शिक्षण घेतलेल्या तृतीयपंथीयांपेक्षा अशिक्षित तृतीयपंथीयांचे प्रमाण 4 पटीपेक्षा अधिक असल्याचे दिसून आले. पदवीपर्यंतचे शिक्षण घेतलेला एकही तृतीयपंथीय दिसून आला नाही. एकूण शिक्षित तृतीयपंथीयांपेक्षा अशिक्षित तृतीयपंथीयांचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून आले. कुटूंबातील सदस्यांची

तृतीयपंथीयांना सांभाळण्याची, शिक्षण देण्याची अनास्था असल्यामुळे अशिक्षित असल्याचे तृतीयपंथीय सांगतात.

अशिक्षितपणाची कारणे: अशिक्षित असलेली एकूण 65% च तृतीयपंथीय आढळून आले (तक्ता क्रं. 1) परंतु यांबरोबरच तृतीयपंथीय अशिक्षित असण्यामागील कारणे नमुना म्हणून निवडलेल्या सर्वच तृतीयपंथीयांकडून जाणून घेण्यात आली. अशिक्षितपणा असण्यामागे प्रामुख्याने आर्थिक परिस्थिती हालाखिची असल्याने शिक्षण घेता येत नसल्याचे 25% तृतीयपंथीयांनी सांगितले.

तक्ता क्रं. 3

अशिक्षितपणाची कारणे

अ. क्रं.	अशिक्षितपणाची कारणे	तृतीयपंथीयांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	आर्थिक परिस्थिती	05	25
2	शिक्षणाबद्दल अनास्था	04	20
3	कौटुंबिक पार्श्वभूमी	09	45
4	शाळेत प्रवेश न मिळणे	02	10
एकूण =		20	100

संदर्भ: प्रत्यक्ष भेट

तृतीयपंथीय असल्याची जाणिव कुटूंबातील व्यक्तींना झाल्याने तिरस्कार, बोजा, अपमानास्पद वागणूक इ. मुळे घर सोडावे लागल्याने व उदरनिर्वाहाची समस्या असल्याने शिक्षणाबद्दल अनास्था निर्माण झाल्याने अशिक्षित राहत असल्याचे 20% तृतीयपंथीय सांगतात.

कौटुंबिक पार्श्वभूमी शिक्षण घेण्यास अनुकूल नसल्याने शिक्षण घेता येत नसल्याचे सर्वाधिक 45% तृतीयपंथीयांनी सांगितले तर तृतीयपंथीय असल्याने शाळेत प्रवेश मिळत नसल्याचे 10% तृतीयपंथीय सांगतात.

रहिवासाचे स्थान: अन्न, वस्त्र, निवारा या व्यक्तीच्या मुलभूत गरजा असून प्रत्येकास जगण्यासाठी या गरजांची पूर्तता करणे गरजेचे असते. तृतीयपंथीयांचे रहिवासाचे स्थान यासंबंधीची स्थिती तक्ता क्रं. 4 दर्शवितो. शहरी भागात राहणा-या तृतीयपंथीयांचे प्रमाण सर्वाधिक 70% असून शहराबाहेर राहणा-या तृतीयपंथीयांच्या प्रमाणापेक्षा हे प्रमाण 7 पटीने अधिक असल्याचे दिसते. 20% तृतीयपंथीय ग्रामिण भागात वास्तव्यास असल्याचे सदर अभ्यासातून दिसून आले.

तक्ता क्रं. 4

रहिवासाचे स्थान

अ. क्रं.	रहिवासाचे स्थान	तृतीयपंथीयांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	शहराच्या मध्यभागी	14	70
2	शहराबाहेर	02	10
3	ग्रामिण ठिकाणी	04	20
एकूण =		20	100

संदर्भ: प्रत्यक्ष भेट

उदरनिर्वाहाचे साधन: तृतीयपंथीयांचे उदरनिर्वाहाचे साधन तक्ता क्रं. 5 मध्ये दाखवण्यात आले आहे. टोलनाका परिसरात वाहनांमधील प्रवाशाकडून पैसे मागून उदरनिर्वाह करणा-या तृतीयपंथीयांचे प्रमाण सर्वाधिक (55%) असल्याचे या अभ्यासातून दिसून आले. याखालोखाल भाजी मंडई, बस स्थानक परिसरात पैसे मागून स्वतःचा चरितार्थ चालवणारे 25% तृतीयपंथीय आढळून आले.

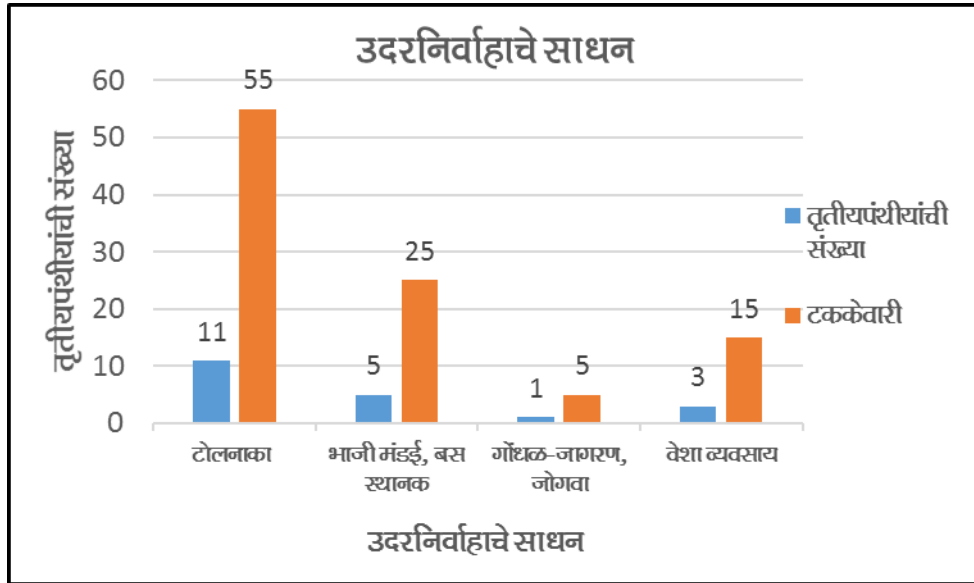
5% तृतीयपंथीय गोंधळ-जागरण, जोगवा इ. वर उदरनिर्वाह करतात तर 15% तृतीयपंथीय वेश्या व्यवसाय करून उदरनिर्वाह करत असल्याचे दिसून आले. हे प्रमाण गोंधळ-जागरण करणा-यापेक्षा तिप्पटीने अधिक असल्याचे दिसून आले. सर्वच तृतीयपंथीयांची आर्थिक स्थिती सर्वसाधारण असून बचत अथवा स्थावर गुंतवणूक केली असल्याबाबतची माहिती देण्यास त्यांनी असमर्थता दर्शविली.

तक्ता क्र. 5

उदरनिर्वाहाचे साधन

अ. क्र.	उदरनिर्वाहाचे साधन	तृतीयपंथीयांची संख्या	टक्केवारी (%)
1	टोलनाका	11	55
2	भाजी मंडई, बस स्थानक	05	25
3	गोंधळ-जागरण, जोगवा	01	05
4	वेश्या व्यवसाय	03	15
एकूण =		20	100

संदर्भ: प्रत्यक्ष भेट

तृतीयपंथीय आणि कायदा: सर्व नागरिकांना समतेचा आणि स्वातंत्र्याचा हक्क आहे. त्यामध्ये कलम 14 नुसार सर्व नागरिक कायद्यापुढे समान आहेत. कलम 15 नुसार भेदभाव न करणे, कलम 16 नुसार सर्व क्षेत्रात समान संधी, कलम 17 नुसार अस्पृश्यता नष्ट करणे तसेच कलम 21 नुसार जीवित स्वातंत्र्याचा हक्क देण्यात आला आहे. कलम 30 नुसार शिक्षणाचा हक्क देण्यात आला आहे. 1994 ला तृतीयपंथीयांना मतदानाचा अधिकार देण्यात आला आहे तर कलम 325 नुसार कोणतीही व्यक्ती धर्म, वंश, जात किंवा लिंग या कारणांवरून मतदार यादीत समाविष्ट होण्यास अपात्र असणार नाही किंवा त्या कारणावरून व्यक्तीला खास मतदार यादीत समाविष्ट केले जाण्याची मागणी करण्यात येणार नाही. महाराष्ट्र टाईम्स, मुंबई नुसार,

तृतीयपंथीयांना मिळालेले हक्क आणि अधिकार केवळ कागदावर सिमित न राहता समाजामध्ये त्यांना ख-या अर्थाने मान्यता मिळावी यासाठी पोलिसांनी त्यांना माहल्ल समितीमध्ये स्थान देण्याचा निर्णय घेतला- परिमंडळ सातमध्ये या उपक्रमाची सुरवात केली जाणार आहे. या समितीमध्ये तृतीयपंथीयांच्या 2 प्रतिनिधींची नावे देण्यात आली आहेत.

दैनिक पुढारीच्या प्रतिनिधी साधना झाडबुके यांचे मतानुसार महाराष्ट्राच्या 2013 च्या महिला धोरणात तृतीयपंथीयांच्या कल्याणाचा विचार केलेला असून सामाजिक सुरक्षितता, निवारा, कौशल्य विकास, शिक्षण, स्वयंसहायता बचत गट यांचा समावेश करण्यात आला आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने 11 डिसेंबर 2013 ला दिलेला निकाल रद्द करून समलिंगी संबंध बेकायदेशीर असून कलम 377 नुसार तो गुन्हाच आहे असे सुचविले. परंतु हा निर्णय देताना तृतीयपंथीयांना थर्ड जेंडर म्हणून मान्यता देवून OBCना दिले जाणारे सर्व लाभ तृतीयपंथीयांनाही देण्यात यावे असे नमूद केले. फेब्रुवारी 2016 ला हा अर्ज सुप्रीम कोर्टाने एका बेंचकडे पाठवला त्यामध्ये 5 न्यायाधीश असून ते घटनेचा पुर्नविचार करून निर्णय देतील असे नमूद करणेत आले. सन 2014 मध्ये त्पहीज व **Right of Transgender Persons Bill** संसदेत सादर करणेत आले. 24 एप्रिल 2015 ला राज्यसभेत सादर करणेत आले आणि 26 फेब्रुवारी 2016 ला लोकसभेत सादर करणेत आले. सध्या हे बील स्टँडिंग कमिटीसमोर विचाराधीन आहे. यामागे तृतीयपंथीयांना स्वतंत्र आयडेंटिटी बहाल करणे, भेदभाव थांबविणे हे उद्देश निश्चित करणेत आले होते. सन 2018 पासून कलम 377 नुसार समलिंगी संबंधांना मान्यता देण्यात आली आहे याबरोबरच तृतीयपंथीयांना नोकरीत 2% आरक्षण देणेत आले आहे.

भारतातील पहिली तृतीयपंथीय महाविद्यालयातील प्राचार्य म्हणून मनाबी बंडोपाध्याय यांना ओळखले जाते. मनाबी बंडोपाध्याय यांची 2015 मध्ये कृष्णागर वूमन्स कॉलेज, प. बंगाल येथे प्राचार्य म्हणून नेमणूक झाली. तथापि वर्षभरामध्येच शिक्षक स्टाफ आणि विद्यार्थी यांचेकडून तक्रारी व विरोध यामुळे नाईलाजास्तव त्यांना प्राचार्य पदाचा राजिनामा दयावा लागला. अशिक्षित लोकांबरोबरच उच्च शिक्षित लोकांचाही तृतीयपंथीयांकडे पाहण्याचा नकारात्मक व असहकार्याचा दृष्टिकोण यावरून स्पष्ट होतो.

तृतीयपंथीयांच्या समस्या: सदर संशोधन अभ्यासामधून सांगली जिल्हयातील तृतीयपंथीयांना भेडसावणा-या समस्या पुढीलप्रमाणे असल्याचे दिसून आले. या समस्या प्रातिनिधीक स्वरूपात असून याशिवाय इतरही अनेक समस्या तृतीयपंथीयांना भेडसावत आहेत.

1. स्वतःची स्वतंत्र अशी ओळख नाही
2. कुटूंब व समाजातून भेदभावाची वागणूक दिली जाते.

3. शारीरिक व मानसिक अत्याचारांना सामोरे जावे लागते.
4. दैनंदिन उपजीविकेसाठी स्थिर असे साधन नसल्याने जगण्यासाठी संघर्ष करावा लागतो.
5. आरोग्यविषयक समस्यांमुळे शारीरिक कमकुवतपणा व शरीराची हेळसांड होते.
6. रोजगार संधीचा अभाव
7. अन्यायाची दखल घेतली जात नाही.

उपाय:- तृतीयपंथीयांना समाजात समानतेची वागणूक मिळावी, देशाचे नागरिक म्हणून समाजातील त्यांचे स्थान अबाधित रहावे, सामान्य जनतेप्रमाणे तृतीयपंथीयांनाही समान हक्क व अधिकार प्राप्त व्हावेत यासाठी शासनस्तरावर विविध कायदे करणेत आले आहेत. तथापि समाजातील विविध घटकांनी तृतीयपंथीयांना समाजव्यवस्थेमध्ये सामावून घेणे गरजेचे आहे. यासाठी पुढील उपाय उपयुक्त ठरतील.

1. तृतीयपंथीयांना कायद्याने देण्यात आलेले अधिकार हे कागदावरच सिमीत न राहता त्यांची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यात यावी.
2. तृतीयपंथीयांच्या बाबतीत पुर्वग्रह व भेदभाव न ठेवता सरकारी अथवा खाजगी कार्यालयात समान वागणूक दिली जावी.
3. तृतीयपंथीयांना अल्पसंख्यांक गटामध्ये समाविष्ट केले जावे यासाठी शासनस्तरावरून विशेष अभ्यासगटामार्फत सर्वेक्षण केले जावे व आवश्यक ती ठोस उपाययोजना केली जावी.
4. तृतीयपंथीयांना राजकीय, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रात सहभागी करून घेण्यात यावे यासाठी समाजप्रबोधन व जनजागृती केली जावी.
5. समाजातील सर्वसामान्य नागरिकांना असणारे अधिकार, हक्क, आरोग्याच्या सुविधा, सामाजिक दर्जा इ. बाबतीत भेदभाव होणार नाही याची दक्षता घेतली जावी.

निष्कर्ष - सांगली जिल्यातील तृतीयपंथीयांचा सामाजिक-आर्थिक अभ्यास या संशोधन अभ्यासावरून असा निष्कर्ष निघतो की, आजही तृतीयपंथीयांचा सामाजिक दर्जा, समाजातील त्यांचे स्थान अत्यंत खालच्या दर्जाचे आहे. त्यांना समाजात तुच्छ दर्जाची वागणूक दिली जाते. शिक्षणाच्या अभावामुळे त्यांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होत नाहीत. समाजातील काही घटकांकडून तृतीयपंथीयांचे शारीरिक शोषण केले जाते. अनेकवेळा शिक्षण पूर्ण असूनदेखील केवळ तृतीयपंथीय असल्यामुळे त्यांना रोजगारापासून वंचित रहावे लागते. कुटूंबातून बेदखल केल्यामुळे घर सोडल्यानंतर त्यांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते. अशावेळी सामाजिक सुरक्षिततेचा अभाव असल्याचे दिसून येते. उल्लेखनीय बाब म्हणजे

तृतीयपंथीयांमध्ये आरोग्याच्या बाबतीत अनेक समस्या असलेल्या स्पष्ट जाणवतात. असुरक्षित लैंगिक संबंंधामुळे HIV, AIDS चे प्रमाण वाढल्याचे दिसून येते. अशा प्रकारे तृतीयपंथीयांना सामान्य नागरिकाप्रमाणे जीवन जगण्यात अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत असल्याचे चित्र आहे. त्यामुळे हा घटक समावेशकतेपासून दुर्लक्षित झालेला दिसून येतो. तृतीयपंथीयांचा आर्थिक व सामाजिक दर्जा, समाजातील स्थान उंचावण्यासाठी शासनस्तरावरून योग्य व प्रभावी अशी उपाययोजना प्रभावीपणे राबविलेस समाजातील हा घटक समावेशक वृद्धीच्या कक्षेत येण्यास निश्चितच मदत होईल.

संदर्भ:-

दै. लोकसत्ता, दि. 11 ऑगस्ट 2018

दै. लोकमत, विविध अंक

दै. पुढारी, विविध अंक

www.mazapaper.com

www.pudharinews.com

www.m.lokmat.com

मायबोली: मदतपुस्तिका आणि सामाजिक नेटवर्क